

Koulumenestyjien urapolut

MARKKU VANTTAJA

Koulussa menestyminen liitetään arkikeskustelussa usein lahjakkuuden ja älykkyyden käsitteisiin. Empiiriset tutkimukset eri vuosikymmeninä ovat kuitenkin osoittaneet, että koulussa voi pärjätä, vaikka ei lahjakkuustesteissä menestyisikään. Toisaalta huipputulos testeissä ei välttämättä takaa koulumenestystä. Testiälykkyyttä enemmän koulusuoriutumisen on todettu olevan yhteydessä oppilaan kotitaustaan. Todennäköisimmin koulussa menestyvät oppilaat, joiden vanhemmat ovat pitkälle kouluttautuneita ylempiä toimihenkilöitä. Vähän koulutusta saaneiden vanhempien jälkikasvu päättyy huomattavasti harvemmin koulumenestyjien joukkoon.¹ (Esim. Husén & al. 1969; Kuusinen 1986; Uusikylä 1998; Kuusela 2002.) Koulumenestyksen ja kotitaustan yhteys näkyy hyvin esimerkiksi laudaturylioppilaita koskevissa tilastoissa, jotka osoittavat myös sen, että ylioppilaskirjoituksissa menestyminen on tyypillisempää tytöille kuin pojille. Tilastoista voidaan lukea sekkin, että ylioppilaskirjoituksissa menestyminen viitoittaa tien yliopistoon sekä ennakoiki keskimääräistä korkeampaa tulotasoa ja ylempään toimihenkilöasemaan sijoittumista. Tosin kotitausta, joka tukee koulussa pärjäämistä, näyttää tuovan jossain määrin etua myös työmarkkinoilla, sillä korkeimpaan koulutus- ja tulotasoon päätyvät todennäköisimmin toimihenkilötasolla työskentelevien, varakkaim-

pien ja koulutetuimpien huoltajien pojat. (Vanttaja 2000 & 2002.)

Kotitaustaa huomattavasti merkittävämpi laudaturylioppilaita erotteleva tekijä on sukupuoli. Miesten ja naisten väliset erot näkyvät selkeinä niin lukion jälkeisen koulutusuran, työelämään sijoittumisen kuin tulotasonkin suhteen. Naiset haakeutuvat lukion jälkeen miehiä useammin koulu- ja opistotason oppilaitoksiin tai suorittavat alemman korkeakoulututkinnon. Miehet sijoittuvat selvästi naisia useammin ylempiin toimihenkilöasemiin ja saavuttavat myös huomattavasti paremman tulotason kuin naiset. (Vanttaja 2000.)

Tilastojen avulla voidaan seurata koulussa menestyneiden ihmisten tyypillisiä elämänuria, ja ne tarjoavat mahdollisuuden tutkia kokonaisten ikäluokkien sijoittumista työelämään. Niiden perusteella ei voida kuitenkaan kertoa, millaisin perustein ihmiset ovat ammattiinsa ja elämäntilanteeseensa päätyneet tai mikä merkitys koulumenestyksellä ja kasvuympäristöllä on heidän elämässään ollut. Pelkästään tilastojen varaan perustuvat tutkimukset jättävät varjoon yksilöiden omat kokemukset ja elämän moniulotteisuuden. Uravalintojen ja työelämään sijoittumisen yksityiskohdaisempi analyysi edellyttää toisenlaista tutkimusmetodia ja aineistoa. Kvantitatiivisen lähestymistavan rinnalla on sovellettava laadullista tutkimusotetta ja siirryttävä lähemmäksi yksittäisten ihmisten elämänurien tasoa.

Tässä artikkelissa kuvaan elämäkertojen avulla koulumenestyjien erilaisia urapolkuja sekä koulumenestyksen ja kotitaustan merkityksiä ihmisten elämässä. Artikkeliki pohjautuu väitöskirjatutkimukseeni, jossa olen käyttänyt tilastojen ohella yhtenä aineistona kuuden laudaturin ylioppilaita kerättyjä elämäkertoja, joissa kirjoittajat kertovat omin sanoin kouluvuosistaan, uravalinnastaan ja elämäkulusta. Kaikkiaan tutkimukseen

¹ Yhteiskuntaryhmien välisiä koulutuseroja on yritetty selittää mm. uusintamisteorioiden (Bowles & Gintis 1976; Bourdieu & Passeron 1977; Bernstein 1977), resistanssiteorian (Willis 1977) ja rationaalisen valinnan teorian (ks. esim. Hatcher 1998) avulla. Painotuseroita huolimatta näkemyksille on yhteistä oletus siitä, että työn tekijätausta ennakoiki heikkoa koulumenestystä ja lyhyttä koulutusuraa. Yleensä niissä ei kiinnitetä huomiota poikkeustapauksiin, jotka rikkovat tilastollista säännönmukaisuutta.

Kaavio 1. Kuuden laudaturin ylioppilaiden erilaiset urapolut ja -tyypit

Vakaa urapolku

Suoriutujat

Sujuva ja suoraviivainen koulutus- ja työura

Selviytyjät

Suoraviivainen ura, jonka varrella voitettuja vastoinkäymisiä

Epävakaa urapolku

Etsijät

Katkonainen ura, jossa omaa paikkaa on etsitty kauan

Sinnittelijät

Erialaisten vaikeuksien täyttämä ja katkonainen ura

Poikkeuksellinen urapolku

Individualistit

Poikkeuksellisen uran tai elämäntavan tietoinen ja harkittu valinta

Ajautujat

Poikkeukselliselle uralle päätyminen ilman tietoista suunnittelua

osallistui 313 aikoinaan kuusi laudaturia (tai enemmän) kirjoittanutta ylioppilasta. Selvä enemmistö (76 %) osallistujista oli naisia. Nuorin tarinansa lähettänyt oli 20-vuotias ja vanhin 65-vuotias. Aineisto on alueellisesti varsin kattava, sillä tarinoita lähetettiin kaikista lääneistä. Kirjoittajissa oli lapsuutensa ja nuoruutensa maaseudulla viettäneitä, kaupungeissa kasvaneita, yksinhuoltajien jälkeläisiä ja suuressa perheessä varttuneita. Useimmat olivat lähtöisin kodeista, joissa ei ole ollut huolta toimeentulosta, mutta joukossa oli myös ihmisiä, joiden lapsuutta olivat varjostaneet aineellinen köyhyys ja turvattomuuden kokemukset.

Tarkempaa analyysiä varten karsin aluksi aineistosta pois päätoimiset opiskelijat ja juuri tutkintonsa suorittaneet ihmiset, joiden työhistoria oli melko lyhyt. Jäljelle jääneet tarinat (226) jaoin niissä esitettyjen koulutus- ja työuraa koskevien kuvausten perusteella kolmeen pääryhmään eli vakaan, epävakaan ja poikkeuksellisen urapolun kulkijoihin. Kahteen ensimmäiseen pääryhmään kuuluvia yhdisti se, että he kaikki olivat sijoittuneet toimihenkilöammattuihin. Poikkeuksellisen urapolun kulkijoita puolestaan yhdisti se, että he olivat päätyneet koulumenestyjien keskuudessa epätyyppilliseen ammattiin, elämäntapaan tai elämäntilanteeseen. Jokainen kolmesta pääryhmästä jakautui edelleen kahtia, jolloin tarinoista erottui kuusi erilaista uratyyppiä (kaavio 1).

Edellä kuvatussa ideaalityypittelyssä on kysymys tarinoiden pohjalta luodusta konstruktiosta,

jonka avulla pyrin kuvaamaan ja ymmärtämään erilaisen elämänhistorian omaavien ihmisten elämänkulkua. Luokittelut perustuvat tarinan kokonaisuudesta saatuun kuvaan, joten rajat ryhmien välillä saattavat olla joissain tapauksissa liukuvia. Elävässä elämässä yksittäinen ihminen ei ehkä koe sijoittuvansa vain yhteen ryhmään, ja lisäksi menneisyyden tulkinta saattaa ajan kuluessa vaihtua toisenlaiseksi. Sen vuoksi tarinoiden ja niiden pohjalta luotujen tyyppittelyjen voi ajatella olevan eräänlaisia ”pysäytyskuvia”, joissa korostuu tarinan kirjoittamishetken näkökulma elämään. Ideaalityypit ovat kuitenkin oivallisia tutkimuksen analyttisiin apuvälineitä ja tiiviitä kuvauksia, joihin empiiristä todellisuutta ja yksittäisten ihmisten elämänkulkua voidaan verrata. Ideaalityypittelyn etuna on, että sen avulla lukuisat tarinat ja niiden sisältämien yksityiskohdien tulva voidaan tiivistää hallittavaan muotoon ja samalla kertoa jotain oleellista inhimillisestä toiminnasta. (Ks. Weber 1978, 23–26; Roos 1987, 42–43; Järvinen 1999, 29.)

Suoriutujat ja selviytyjät

Kuuden laudaturin ylioppilaat päätyivät useimmiten vakaalle ja suoraviivaiselle uralle, jossa työtömyyskokemukset olivat harvinaisia. Vakaan uran kulkijat jakautuivat kahteen erilaiseen tyyppiin – suoriutujiin ja selviytyjiin – sen mukaan, kuinka vaivattomana tai ongelmallisena oma elämänkulku kuvattiin. Suoriutujien kertomuksissa lukion jälkeiseen koulutukseen ja myöhemmin työuralle sijoittuminen oli ollut ongelmattonta ja useimmat olivat tyytyväisiä uraansa. Myös tulevaisuuteen suhtauduttiin luottavaisesti. Kyseiset kertomukset tukevat näkemystä kotitaustan ja kodin resurssien merkityksestä lasten koulumenestyksessä. Koulutetuissa perheissä varttuneiden suoriutujien kertomuksissa tuli selvästi esille se, miten kodin kulttuurisista, taloudellisista ja sosiaalisista pääomista voi olla etua lasten kouluuralla. (Ks. Bourdieu & Wacquant 1995; Bourdieu 1986.) Ne kuvaavat osuvasti, miten koulu-työhön sitoutuminen, kouluvalmiuksien kehittyminen, halu menestyä koulun arvosanakilpailussa ja ennen kaikkea koulu-työn vaivattomuus ovat usein yhteydessä siihen, millaisissa oloissa oppilas on varhaislapsuudessaan elänyt. Monet tuntuivat omaksuneen kouluvalmiuksia lähes huomaamatta lapsuuden kasvuympäristössä toimiessaan, ku-

ten seuraavan naisen lapsuudenkuvaus osoittaa.

”Kun olimme pieniä, meille luettiin ja laulettiin ahkerasti. Äiti hoiti perinteisen lasten ohjelmiston, isä piti eräänlaisen kaunokirjallisuuden ja historian alkeiskurssin lukemalla mm. Aleksis Kiveä, P. Mustapäätä ja Martti Haaviota sekä kertomalla meille lapsille läheisyyden historiallisista yms. nähtävyyksistä ja käyttämällä meitä niitä katsomassa. Lisäksi kuuntelimme klassista musiikkia, usein seuraten kappaleen etenemistä partituurista. Oma esikouluaikainen erikoisharjastukseni oli yksinkertaisten matemaattisten yhtälöiden ratkaiseminen. Halusin jotakin korviketta sille, kun en päässyt naapurin isompien lasten mukana kouluun, ja isä teki minulle omia ’kotitehtäviä.’” (Suoriutuja)

Koulun käytäntöihin sopiva habitus voi kuitenkin muotoutua myös kotioloissa, joissa vanhemmilla ei ole koulutuspääomaa (vrt. Bourdieu & Wacquant 1995, 161–173). Myös maanviljelijä- ja työläisperheissä varttuneiden suoriutujien tarinoissa korostuivat kodin koulutusmyönteinen asennoituminen ja vanhempien pyrkimys kaikin tavoin tukea lastensa koulunkäyntiä. Heidän kohdallaan oli usein kysymys siitä, että vanhemmilla ei ollut aikoinaan tilaisuutta kouluttautua, joten he halusivat tarjota lapsilleen sen mahdollisuuden, josta kokivat itse jääneensä paitsi. Vanhempien arvomaailma oli koulun vaatimusten mukainen, ja he toivoivat, etteivät lapset päätyisi raskaisiin töihin, joita he itse olivat aina joutuneet tekemään. (Vrt. Willis 1977; MacLeod 1987.)

Etenkin selviytyjien kertomukset tuovat esiin sen, kuinka koulun käytäntöihin sopiva asennoituminen ja suhtautumistapa voivat muotoutua ulkoisesti hyvinkin erilaisissa olosuhteissa ja monista eri syistä. Vaikka kodissa ei välttämättä ollut kulttuurisia, taloudellisia ja sosiaalisia pääomia siinä muodossa kuin Pierre Bourdieu teoriassaan esittää, saattoivat kotona omaksutut toimintamallit ja arjen käytännöt siitä huolimatta olla jollakin tavalla yhdensuuntaisia koulun vaatimusten kanssa. Syrjäisellä maaseudulla ei välttämättä ollut tarjolla samanikäistä seuraa ja virikkeellistä puuhaa, joten läksyjen teko toi mielekkyyttä elämään. Monille köyhissä perheissä kasvaneille oppilaille koulumenestys merkitsi myös lupausta paremmasta elämästä ja mahdollisuutta välttää vanhempien kohtalo. Koulutyö ja koulutuksen kautta avautuvat tulevaisuudennäkymät alkoivat vähitellen tuntua houkuttelevammalta vaihtoehdolta kuin päätyminen siihen ammattiin, elämäntapaan tai elämäntilanteeseen, jossa omat vanhemmat olivat. Vaikka vanhemmat eivät aina konkreetti-

sesti ja tietoisesti osanneet tukea koulutyöskentelyä, he saattoivat huomaamattaankin ohjata lapsiaan läksyjen pariin, esimerkiksi rajoittamalla näiden vapaa-ajan viettoa tai antamalla vapautuksia kotitöistä.

”Kotona minun ei tarvinnut tehdä mitään, enkä oppinut mitään kotitaloustöitä, en edes ruuanlaittoa! Vanhempani antoivat minun lukea, kun olin ’niin hyvä oppilas’. Olin valinnut tämän tien – -. Koulupäivät olivat aina n. 10 tuntia matkoineen. Se oli hirveän raskasta, sillä iltaisin oli läksyt ja koevalmistelut päälle. Loma-ajat vain lepäsin uupuneena. Olin äärettömän tunnollinen, tein kaiken niin kuin piti ja menestyin. Silti en pitänyt itseäni mitenkään ylivilkkynä vaan ihan tavallisena. – – Koulutusta ei arvostettu maalaistaloissa, kun vanhempien oma koulutuskin oli niin niukka, eikä yleissivistystä ollut. Itse koin heti alun alkaen, että vain menemällä lukioon, pystyn erkaantumaan tästä samasta kehästä. Missään vaiheessa en kokenut olevani maatalon emäntä - tyyppiä, vaan inhosin maalaistaustaani yli kaiken. Halusin jotain muuta. Tajusin, että vain laaja yleissivistys on tae paremmasta. Mitä enemmän opin ja tiesin asioista ja maailmasta, sitä enemmän koin erkanevani (tätä yhteisöstä ja olevani jotenkin erilainen.” (Selviytyjä)

Joillekin selviytyjille koulu edusti lähinnä turvapaikkaa, jonne saattoi paeta kodin ahdistavaa ilmapiiriä ja jossa kaaoksen sijasta vallitsi systemaattinen ajan, tilan ja rituaalien järjestys (vrt. Kivinen & al. 1985, 12). Ennalta määrätyn luku- ja järjestyksen mukaan eteneminen ja hyvä koulumenestys toivat turvallisuutta heidän elämäänsä. Toisille taas ahkera puurtaminen koulutöiden parissa saattoi olla keino kompensoida muilla elämänalueilla kohdattuja vaikeuksia. Lisäksi monet hankalissakin oloissa varttuneet kirjoittajat olivat voineet isovanhempiensa tai sisarustensa avustamana oppia lukemaan jo ennen kouluikää, mikä osaltaan helpotti koulutyöhön sopeutumista. Tämän ohella he olivat voineet omaksua kotona auktoriteetteihin alistuvan, hyvätapaisten ja konfliktiteja välttävän käyttäytymisen. Varhaislapsuuden aikana muotoutunut habitus sopi heidän kohdallaan koulun institutionaalisiin odotuksiin ja käytäntöihin, jotka edellyttivät kuuliaista käytöstä. (Vrt. Kivinen & al. 1985, 74–76; Bourdieu & Wacquant 1995, 161–173.)

Etsijät ja sinnittelijät

Myös epävakaa ja katkonaisen uran kulkijat kautuivat kahteen erilaiseen ryhmään, etsijöihin ja sinnittelijöihin. Etsijöiden tarinoissa pääjuoni liittyi oman paikan löytämiseen työelämästä. Osalla

etsijöistä hapuileva uravalinta johtui yksinkertaisesti siitä, etteivät he osanneet päättää, mille alalle he hakeutuisivat. Erinomaisesta koulumenes-tyksestä ja monipuolisesta osaamisesta johtuen mahdollisia uravaihtoehtoja oli lukuisia. Jotkut kykenivät ratkaisemaan uravalinnan ongelman siten, että he olivat toimineet useilla eri elämän-alueilla ja kokeneet monipuolisen osaamisen elämää rikastuttavana asiana. Heikompaan tilanteeseen olivat joutuneet ne, jotka eivät yrityksistään huolimatta olleet löytäneet yhtä selkeää vahvuus- aluetta, johon he olisivat voineet keskittyä.

”En koskaan halunnut opettajaksi, opiskelinkin yleisellä linjalla ja halusin tutkijaksi. No, kun ajauduin tälle uralle, olen tietysti ollut tarmokas ja erinomainen ja ties mitä, mutta tämä ei vain ole sitä, mitä elämältä odotin! – – Menivätkö ne kuusi laudaturia hukkaan? En tiedä. Elämä olisi voinut olla helpompaa, jos olisi ollut yksi selkeä ’lahja’, vaikka musiikki. Nyt olen tehnyt ja kokeillut monenlaista, mutta en ole löytänyt sitä ominta alaani. Laudatureista huolimatta tunnen olevani sellainen keskinkertainen taidoilmani, ei hyvä mis- sään.” (Etsijä)

Edellä siteeratun kirjoittajan tilanne kuvaa Thomas Ziehen (1991) sosiokulttuuriseksi vapautumiseksi nimittämän historiallisen murroksen vaikutuksia yksilötasolla. Ihmiset joutuvat ottamaan enemmän henkilökohtaista vastuuta omasta elämästään ja tekemään eri valintatilanteissa ratkai- suja ilman perinteen tuomaa turvaa ja sitovia mo- raalisia periaatteita. (Ks. Roos 1996, 211–212.) Samalla kun on jossakin määrin vapauduttu pe- rinteiden kahleista ja uravalintojen rajallisuudesta, ovat lisääntyneet myös vaikeudet rakentaa omaa identiteettiä. Vaihtoehtojen tulvassa elämästä voi tulla päämäärätöntä ajeltamista. Näin näytti käyneen etenkin silloin, jos ihmisillä ei ollut lähi- piirissä uravalinnan suunnannäyttäjiä tai läheisten ihmisten vahvaa tukea pyrkimyksilleen.

Yksilön vapaata valintaa korostavassa yhteis- kunnassa unohtuu helposti se, että oman paikan löytämisen vaikeudet voivat johtua tekijöistä, joi- hin yksilö ei voi vaikuttaa. Monien etsijän uralle ajautuneiden naisten tarinat toivat esiin sen, kuin- ka työuran muotoutumisen taustalla voivat olla yksilön vaikutusmahdollisuuksien ulottumatto- missa olevat tekijät. Esimerkiksi 1990-luvun alun taloudellisen laman aiheuttama heikko työllisyys- tilanne oli saattanut olla yksi keskeinen työuraa ohjannut tekijä. Jos lisäksi opintojen päättymi- nen, perheen perustaminen ja vaikkapa muutto vieraalle paikkakunnalle tutun sosiaalisen verkos-

ton ulkopuolelle olivat ajoittuneet lamakaudelle, olivat monet havainneet joutuneensa vähitellen työn saannin kannalta toivottomaan tilanteeseen. Joissakin tapauksissa kasautuvien ongelmien myö- tä avioliittokin oli ajautunut kriisiin ja elämä oli jatkunut yksinhuoltajana pätkätöiden ja niukan toimeentulon varassa.

”Äitiyslomaa seurasi työttömyys – mitä olisi voinut olla tarjolla niin sekalaisen työkokemuksen omaavalle yh- teiskuntatieteilijälle pienessä maalaiskunnassa talous- alueella, jolla oli noin 24 prosentin työttömyys? Kotiin eristäytyminen ja toivottomat näköalat yhdessä lapsen muuttaman perhe-elämän kanssa aiheuttivat sen, että masennuin todella pahasti. Luultavasti olisin tarvinnut hoitoa, mutta en hakenut sitä. Lopulta, pari vuotta myöhemmin, toivuin omine aikoineni, mutta silloin avioliitto oli jo hajoamispiirissä.” (Etsijä)

Nykypäivän alati muuttuvilla työmarkkinoilla ko- rostetaan sitä, kuinka työntekijöiden tulee olla joustavia ja valmiita vaihtamaan ammattiaan useita kertoja elämänsä aikana (ks. Sennet 1998; Rin- ne & Salmi 1998; Kasvio 1994). Osa etsijöistä olikin elämäkokemustensa myötä vähitellen so- peutunut pätkätöläisen rooliinsa, jossa tulevai- suutta ei kannattanut pohtia pitkälle eteenpäin. Työmarkkinoiden epävarmuuteen ja vaihtuviin työtehtäviin mukautumisesta oli tullut osa iden- titeettiä. Yksilön näkökulmasta mielekkäämpi ja tyydyttävämpi vaihtoehto näyttäisi kuitenkin olevan vakituisen ja pidempiaikaisen työsuhteen löy- täminen. Monet etsijät, jotka olivat vuosia kestä- neiden harharetkien jälkeen lopulta löytäneet oman paikkansa, pitivät vakituisen työpaikan saantia yhtenä elämänsä huippuhetkenä. (Ks. myös Häyrynen 1988.)

J. P. Roos (1987, 72) on todennut tavallisten suomalaisten elämäntarinoiden jakautuvan kar- keasti ottaen kahteen selvästi erottuvaan pääryh- mään, onnen tarinoihin ja kärsimystarinoihin. Tämä kahtiajako oli havaittavissa myös kuuden laudaturin ylioppilaiden kertomuksissa. Ryhmien ääripäitä edustavat esimerkiksi suoriutujat ja sin- nittelijät. Epävakaalla uralla kulkevien sinnitteli- jöiden tarinat olivat lähinnä kuvauksia erilaisten vaikeuksien keskellä elämisestä. Sinnittelijöiden koulunkäyntiin liittyi usein kielteisiä muistoja ja heillä oli ollut vaikeuksia myös uravalinnassa ja luk- kion jälkeisissä opinnoissa tai työelämässä. Tarinat olivat sävyltään pessimistisiä ja monien elämä tun- tui olleen yksinäistä puurtamista. Sinnittelijät oli- vat yleensä tyytymättömiä työuraansa ja kokivat tehneensä täysin vääriä koulutusvalintoja.

”Olin niitä ihanneoppilaita. Hiljainen, kiltti, asioita kyseenalaistamaton – opettajien lellikki. Jälkeenpäin ajatellen suuri osa oppimisestani oli ulkoa oppimista –. Kiltin tytön syndroomaani kuului alaluokilta asi kiusallinen ujuus ja estyneisyys. Ikätoverien kanssa oli vaikea olla, mieluiten vietin vapaa-aikani yksin kirjojen, TV:n ja koiran kanssa. Koulun lisäksi kävin vain kirjastossa. Elämän rajoittuneisuus paheni lukioaikana, osaksi koulunkäyntiin keskittymisen takia, osaksi mm. perheen vaikeuksien vuoksi –. Lukion päättyessä olin sosiaalisesti kehittymätön, naiivi, uusavuton ja täysin pallo hukassa. Mitä olisin ilman koulua? Kielinero kun olin aina ollut, pääsin yliopistoon lukemaan kieliä. Kar-mea totuus valkeni heti syksyllä. Käytännön pulmien lisäksi törmäsin nyt siihen, mitä olin vuosikaudet vältellyt. Kieliä ei opi avaamatta suutaan. Ihmisiin ei tutustu lähemältä mihinkään. 19-vuotiaana en ollut koskaan ollut ikäisteni kotihipoissa, baarissa enkä ylipää-tään missään missä nuoret käyvät. Tuntui etten puhunut yhteistä kieltä silloinkaan, kun kielenä oli suomi. Olin kummajainen. Oksensin aamuaisin, itkin öisin. Keskeytin opinnot joulukuussa –.” (Sinnittelijä)

Sinnittelijän uralle päätymistä voitaisiin selittää esimerkiksi yksilöllisillä ominaisuuksilla ja luon-teenpiirteillä, sillä monet kirjoittajat kuvailivat ole-leensa jo kouluaikoina ujoja, hiljaisia ja syrjään-vetäytyviä. Kyseisen selitysmallin puutteena on kuitenkin sen historiattomuus. Kulttuurisesta nä-kökulmasta tarkastellen arkikeskustelussa yksilöl-lisiksi ominaisuuksiksi ymmärretyt persoonalli-suuden piirteet, asenteet, motiivit jne. muovau-tuvat, määrittävät ja aktivoituvat aina ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa ja tietynlaisessa kon-tekstissa. Yksilön ominaisuuksia ei sen vuoksi ole syytä pitää sosiaalisesta ympäristöstään erillisinä il-miöinä, vaan ne on perusteltua kytkeä esimerkiki-si identiteetin ja habituksen käsitteisiin, jotka ovat yhteydessä siihen, millainen käsitys henkilöllä on itsestään ja omista mahdollisuuksistaan.² Lisäksi ne vaikuttavat siihen, millaisen merkityksen ja ar-von yksilö antaa eri asioille, olipa sitten kyse kou-lutuksesta, ammatinvalinnasta, kulutus- ja maku-tottumuksista tai vaikkapa vapaa-ajanvietosta.

² ”Yksilöllinen identiteetti on tulosta koetusta elämästä – elämäkerrasta tai elämänhistoriasta – ja esimerkiksi yksilöllisestä tyylistä sekä ruumiin piirteistä (bodily or organic markers) kuten omasta sukupuolisuuudesta” (Antikainen 1993, 116). Näin määriteltynä identiteetti muistuttaa monessa suhteessa Bourdieun käyttämää habituksen käsitettä. Identiteettiä kuitenkin käytetään varsin monessa merkityksessä. Tutkijat puhuvat myös kerrostuneesta identiteetistä, jolloin identiteetin ajatellaan vaihtelevan olosuhteiden mukaan. (Ks. Houtsonen 2000; Antikainen 1993, 117.) Jos identiteetti ymmärretään sosiaalisten tilojen ja tilanteiden mukaan vaihtuvana, se alkaa muistuttaa yhä enemmän myös roolin käsitettä (ks. Collins 1988, 234–239).

(Ks. Bourdieu 1998; Häyrynen 1995, 368; Roos 1990, 477–481; Blumer 1986; Eskola 1985.)

Monissa sinnittelijöiden tarinoissa vaikeudet näyttivät olevan yhteydessä siihen, ettei heillä ollut läheisten ihmisten tukea sen enempää koulu-tusuraa valitessaan kuin muissakaan elämäntilan-teissa. Toisaalta tarinat kuvasivat myös sitä, kuin-ka koulumenestyksestä voi tulla rasite, joka seuraa pitkälle aikuisikään saakka. Arvosanoja ja menes-tymistä korostavassa koululaitoksessa osa oppi-laista näyttää ajautuvan väistämättä pakonomai-sen ja välineellisen suorittamisen tielle. Monissa sinnittelijöiden kertomuksissa koulunkäyntiä oli leimannut pikemminkin ahdistuksen ja pelon tunne kuin tervettä itseluottamusta ruokkiva il-mapiiri. Läksyjen parissa uurastaessa elämässä tär-keiden sosiaalisten taitojen kehittäminen oli jää-nyt unohtuksi aiheuttaen uravalinnan vai-keuksia ja erilaisia sopeutumisen ongelmia. Li-säksi koulussa omaksuttu täydellisyyttä tavoitte-leva työskentelytapa oli myöhemmin saattanut siirtyä työelämään ja tuottaa kohtuuttomia suori-tuspaineita ja työuupumusta. Monet huomasivat joutuneensa koulumenestyksen myötä uuvutta-vaan oravanpyörään, josta he eivät osanneet hy-pätä ajoissa pois. Eräs useita opintojen keskeyttä-misiä kokenut ja opiskeluaikanaan vaikeaan uu-pumustilaan ajautunut kirjoittaja tiivistää koulu-menestyksensä merkityksen seuraavasti:

”Nyt minusta tuntuu siltä, että noista laudatureista on ollut minulle pelkkää harmia! Menestys oli kuin huume, jonka vieroitusoireista sai kärsiä monta vuotta. Missä tahansa todistuksia kysyttiinkin, olin aina silmätikkku. Kaikki (opettajat, työnantajat, kavereiden poikaystävät jne.) muistivat minut 6 laudaturin ylioppi-laana jo ennen kuin olivat minua nähneetkään. Tuntuu kuin otsassa olisi yhä leima, jota ei saa pestyksi pois. Leiman mukana siirtyvät helposti myös nuo suoritus-paineet. Tulee sellainen tunne, että täytyisi olla kaikessa muussakin elämässä yhtä ’täydellinen’. Ja loppujen lopuksi monessa asiassa on jäänyt aivan raakileeksi juuri noiden ällien takia: se aika, joka aikanaan kului niit-ä haalissa, olisi pitänyt käyttää oman, todellisen min-änsä kehittämiseen ja sosiaalisten suhteiden hoitami-seen.” (Sinnittelijä)

Poikkeukselliset urapolut

Viimeisenä ryhmänä tarkastelin koulumenestyjiä, jotka olivat päätyneet kuuden laudaturin ylioppi-laille epätyypilliseen ammattiin, elämäntapaan tai elämäntilanteeseen. Poikkeuksellisen urapolun kulkijoiksi luokittelin kotiäideiksi, maanviljeli-jöiksi, työntekijäammatteihin tai työttömiksi pää-

tyneet sekä vihreän elämäntavan valinneeet henkilöt.³ Tarinoiden kautta tulee ymmärrettäväksi se, miksi ja miten osa koulumenestyjistä päätyy ”ennusteesta” poikkeavalle uralle. Yksi tarinoita erottava tekijä oli se, oliko kirjoittamishetken elämäntilanteeseen päädytty ajautumisen vai harkitun ja tietoisin valinnan seurauksena. Tietoisin valinnan tehneiden individualistien kertomuksissa päätös uravalinnasta oli ollut selkeä jo nuoresta saakka tai kypsynyt vähitellen itselle tärkeiden elämänarvojen ja uravaihtoehtojen pohdinnan tuloksena. Ajautujien tarinoissa kirjoittamishetkellä vallinneeseen elämäntilanteeseen oli sen sijaan vain jouduttu syystä tai toisesta. Kysymys ei ollut elämäntavan tai työuran harkitusta ja suunnitelmallisesta valinnasta. Kaikilla naispuolisilla ajautujilla perheen perustaminen ja lasten saaminen olivat olleet yhtenä keskeisenä työuran muotoutumiseen vaikuttavana tekijänä. Selkeimmän esimerkin ajautujista muodostavat työttömiksi jääneet henkilöt. Työelämän marginaaliin tahtomattaan joutuneet työttömät kuuluivat myös selvästi tyytymättömiimpien koulumenestyjien joukkoon. (Ks. Vanttaja 2001.)

Tietoisia valintoja tehneiden individualistien tapauksissa elämänkulkuun liittyi usein tekijöitä, jotka osaltaan helpottivat epätyypillisen uravalinnan tekoa. Työuraan liittyvät ratkaisut osoittautuivat olevan omissa kontekstissaan rationaalisia valintoja. (Ks. Hodkinson & Sparkes 1997.) Esimerkiksi maanviljelijän ammatin valinneiden tapauksissa oli aina kysymys vanhempien ammatin jatkamisesta. He näkivät vanhempiensa elämäntavan itselleen mielekkäimpänä vaihtoehtona, vaikka hyvä koulumenestys olisi tarjonnut mahdollisuuden hakeutua lähes mille tahansa koulutuslalle. Vihreän elämäntavan valinneiden tapauksissa vaihtoehtoista elämäntapaa oli puolestaan edeltänyt vuosia kestänyt aktiivinen luontoharrastus ja heillä oli samanhenkisiä kumppaneita ratkaisunsa tukena.

Työntekijäammattiin päätyneet olivat yhtä poikkeusta lukuun ottamatta myös varttuneet työntekijäperheessä. Työntekijäperheiden jälkeläisille työntekijäammattiin päätyminen ei sinänsä tuntunut olleen erityisen ongelmallinen asia, sillä vanhemmatkaan eivät olleet asettaneet heille

minkäänlaisia paineita työuran suhteen. Työntekijäammattiin päätyneille koulumenestyjille perinteinen uran rakentaminen ei näyttänyt ylipäättään olleen koskaan elämän keskeisenä tavoitteena. Joukossa oli ainoastaan yksi akateemisessa perheessä varttunut henkilö, joka oli päätenyt aikuisena työntekijäammattiin. Vaikka hän kertoi olevansa toisaalta tyytyväinen uravalintaansa, aiheutti kotitaustan ja oman ammatin välinen etäisyys selvästi ristiriitaisia tunteita. Akateemisten titeleiden arvostus oli juurtunut niin syvälle habitukseen, että hän tunsi maisterin tutkinnon suorittamisen lähes velvollisuudekseen, vaikka ei tarvinnutkaan todistusta mihinkään. Kotitaustansa ja koulumenestyksensä vuoksi hänen elämänsä näyttivät liittyvän eräänlainen marginaalisuuden kokemus ja tasapainoilu kahden kulttuurin välimaastossa. (Vrt Stonequist 1965; Trondman 1993.)

Kotiäideiksi ryhtyneet naiset olivat päätyneet ratkaisuunsa vaihtelevin perustein. Yhden kotiäidin tapauksessa oli kysymys lähinnä ajautumisesta. Hänelle kotiäidin työstä oli tullut opintojen aikoinaan keskeydyttyä ja perheen vähitellen kasvaessa lähes ainoa vaihtoehto. Valintaa oli lisäksi helpottanut yhteiskunnan maksama kotihoidon tuki. Toisen kotiäidin tapauksessa tietoinen päätös kotiäidiksi ryhtymisestä syntyi sen jälkeen, kun hän oli havainnut sopeutuvansa huonosti kodin ulkopuoliseen työhön. Koti toimi kyseisessä tapauksessa ”hyväksyttävänä pakopaikkana” ja tarjosi mielekkään vaihtoehdon palkkatyölle. Kolmannen naisen tapauksessa uskonnollinen arvo maailma oli tehnyt kotiäititydestä jo nuorella iällä itsestään selvän vaihtoehdon.

Tilastollisessa tarkastelussa esimerkiksi kotiäitien ja vihreän elämäntavan valinneeet ihmiset luokituisivat työelämän ulkopuolella olevien pienituloisten kansalaisten joukkoon. Tilastotietojen perusteella voisi helposti tehdä sen tulkinnan, että kyseisten ihmisten elämänmahdollisuudet ovat paljon keskimääräistä heikommat. Omaelämäkertojen kautta heidän elämäntilanteestaan saadaan huomattavasti monipuolisempi kuva. Elämäntarinat tuovat esiin sen, että mielekäs elämä voidaan rakentaa hyvin eri tavoin, eivätkä ihmiset välttämättä koe kykyjensä menevän hukkaan, vaikka he toimisivatkin palkkatyön ulkopuolella. Elämän mielekkyyden kokemus liittyy tosin vahvasti siihen, onko yksilö voinut itse valita oman elämäntapansa. Kun yksilö kokee voinvansa itse vaikuttaa elämänkulkunsa suuntaan,

³Runsaan kolmensadan tutkimukseen osallistuneen joukossa oli mukana 22 kuuden laudaturin ylioppilasta, joiden työurat olivat selvästi muista poikkeavia.

hän tuntee elämänsä myös onnellisemmaksi ja mielekkäämmäksi (ks. Nummenmaa 1996, 7).

Lopuksi

Kuuden laudaturin ylioppilaiden elämäntarinat luovat tilastoja monipuolisemman kuvan kotitaustan ja koulumenetyksen yhteydestä sekä niiden merkityksestä ihmisten elämänkulussa. Kertomukset tekevät näkyväksi sen, miten ihminen suunnistaa maailmassa ja tekee valintoja aikaisempien kokemusten ja elämänhistorian aikana omaksettujen arvojen, tapojen ja rutiinien varassa. Lisäksi monenlaiset sattumat, elämän käännekohtat ja yhteiskunnalliset muutokset vaikuttavat olennaisesti yksilön työ- ja koulutusuran muotoutumiseen. Kertomukset osoittavat myös sen, että samanlaiseen ammattiin, elämäntapaan tai elämäntilanteeseen voidaan päätyä täysin erilaisin perustein. Yhdenmukaisten tilastollisten tunnuslukujen taakse kätkeytyy aina elämänkulun ja arvo maailmojen huomattavia eroavaisuuksia. Tarinoita analysoitaessa muuttuvat myös kysymykset menestymisestä, tasa-arvosta ja sosiaalisen liikkuvuuden seurauksista aiempaa moniulotteisemmiksi.

Ihmisten toiminnan selittämisessä ei yleispäteviä lainalaisuuksia ole välttämättä löydettävissä. Elämäkerta-aineistosta on tästä huolimatta syytä nostaa esiin se, että tarinoiden perusteella juuri toimihenkilötaustaiset ihmiset sijoittuivat usein suoriutujien ryhmään, jossa koulutus- ja työurala eteneminen kuvattiin varsin ongelmattomana ja suoraviivaisena. Vaikeuksista selviytymisen, oman paikan etsimisen tai vaikeuksien keskellä sinnittelyn tarinat olivat tyyppillisemmin työnteekijäperheissä tai maaseudulla ja köyhissä oloissa kasvaneiden ihmisten kertomia. Tarinoiden eroavaisuuksia on mahdollista tulkita siten, että kotitaustalla on yhteys siihen, millaisia asioita kerrotaan tai mistä vaietaan ikään kuin tutkimukseen kuulumattomina seikkoina. Näin ajatellen kysymys ei olisikaan siitä, että ihmisten elämät elettyinä olisivat olleet aidosti kovin erilaiset, vaan ainoastaan heidän tapansa kertoa elämästään ja kokemuksistaan poikkeaisi kotitaustan mukaan. Esimerkiksi keskiluokkaisessa perheessä saattaa olla tärkeää se, millaiselta elämä näyttää, jolloin esiin tuodaan pääasiassa myönteistä kuvaa luovia asioita. Ventovieraille vastoinkäymisiä ei tilitetä, vaan ne kätketään ehjän julkisivun taakse.

Urapolkujen eroja voidaan kuitenkin tulkita

myös siten, että niissä näkyy se, kuinka erilaisissa ympäristöissä varttuessaan ihmiset saavat erilaiset valmiudet tehdä uraa koskevia valintoja ja sopeutua korkeaa koulutustasoa edellyttävän työelämän vaatimuksiin. Tässä suhteessa koulutus ei onnistu kokonaan häivyttämään ihmisten lähtökohtien eroja. Lisäksi on syytä muistaa, että koulumaailma on vain yhdenlainen sosiaalinen ympäristö, eikä siellä hankittua menestyjän identiteettiä voi välttämättä siirtää työelämään.

Vaikka ihmisten voi ajatella valitsevan vapaasti oman koulutus- ja ammattiuuransa, he joutuvat kuitenkin tekemään valintansa sellaisessa kulttuurisessa kontekstissa, jota he eivät ole itse valinneet. Kuten Bourdieu on todennut, ihmiset eivät toimi koulutus- ja uravalintoja tehdessään mekaanisten voimien pakottamina mutta eivät myöskään pelkkien järkisyiden perusteella ja syyt tuntien, kuten rationaalisen valinnan teorian puolustajat uskovat. (Ks. Bourdieu 1998; Hatcher 1998; Breen & Goldthorpe 1997.) Hänen mukaansa elämänhistorian aikana muotoutuva habitus suuntaa ihmisten valintoja uravalintatilanteessa. Samaa näkemystä edustavat myös P. Hodkinson ja A. C. Sparkes (1997) puhuessaan nuorten koulutus- ja ammatinvalintaa koskevassa tutkimuksessaan toiminnan horisontista, joka rajaa ne vaihtoehdot, joita ihmiset pitävät itselleen sopivina ja joiden väliltä he valitsevat oman alansa. Heidän mukaansa yksilön habitus sekä koulutus- ja työmarkkinoilla olevat vaihtoehdot ovat keskinäisessä suhteessa toisiinsa vaikuttaen siihen, millaisena kyseinen henkilö näkee omat valinnanmahdollisuutensa.

Koska oppilaitoksiin sisäänpääsy on usein kytkeyty jollakin tavoin aikaisempiin koulutodistuksiin, ovat huippuoppilaan valinnanmahdollisuudet periaatteessa laajemmat kuin useimmilla muilla. Laajasta valikoimasta huolimatta kukaan ei tosiasiasa pidä kaikkia tarjolla olevia koulutuksellisia ja ammatillisia vaihtoehtoja itselleen sopivina, vaan valinnan horisontit ovat yksilöllisesti lohkoutuneet. Yksilön käsitys itsestään, mahdollisuuksistaan ja sopivista uravaihtoehtoista puolestaan muotoutuu aina vuorovaikutuksessa ympärillä olevien ihmisten kanssa ja siinä kulttuurissa, jossa hän elää. Uravalinnassa voi näkyä se, millaisia asioita yksilö on oman elämänhistoriansa kuluessa oppinut arvostamaan ja pitämään tavoiteltavina. Ihmisten elämänhistorian kuvaaminen tekee ymmärrettäväksi sen, miten erilaiset arvostukset ja tavoitteet ovat yhteydessä esimerkiksi su-

kupuoleen, sukupolveen, kotitaustaan ja kulloiseenkin historialliseen aikakauteen. Koulutus- ja työuran muotoutumisessa on aina kysymys historiallisesta ja sosiaalisesta ilmiöstä, jossa vaikuttavat samanaikaisesti monenlaiset tekijät.

Uravalintatilanteessa nuoret joutuvat myös arvioimaan ratkaisunsa käytännöllisiä seurauksia, jotka voivat olla täysin erilaisia eri lähtökohdista tuleville yksilöille. Esimerkiksi syrjäseudulla työnteijä- tai maanviljelijäperheessä kasvaneelle nuorelle opiskelemaan lähtemisessä on usein kysymys huomattavasti suuremmasta elämänmuutoksesta kuin akateemisessa kaupunkilaisperheessä varttuneen nuoren kohdalla. Opiskelu ja uravalinta edellyttävät käytännössä kaupunkiin muuttoa, sosiaalisen verkoston hajoamista ja tutusta kasvuympäristöstä luopumista. Yliopistollisen koulutuksen kautta akateemiseen ammattiin siirtyminen merkitsee vanhempien edustamasta elämäntavasta irtaantumista. Koulutuksen avulla työläis- tai talonpoikaiskulttuurista kaupunkimaiseen keskiluokkaan siirtymisen voi katsoa merkitsevän elämäntavan ja habituksen muutosta, joka saattaa olla erittäin hidas ja vaikea prosessi. (Ks. Roos 1990, 482; Trondman 1993.) Sama koskee tietysti myös niitä ihmisiä, jotka ovat kokeneet päinvastaisen siirtymän esimerkiksi akateemisesta perheestä työnteijäasemaan.

Tasa-arvoaatteen yleistyessä edellä kuvattua sukupolvien välistä sosiaalista liikkuvuutta on alettu pitää merkinä yhteiskunnan avoimuudesta ja oikeudenmukaisuudesta. Oikeudenmukaisena ja tasa-arvoisena on pidetty yhteiskuntaa, jossa asemiin sijoittumista eivät määrää syntyperä, vaan yksilön omat kyvyt ja yritteliäisyys.⁴ (Ks. Kivinen & Rinne 1995.) Tämän ajattelumallin mukaan esimerkiksi työläisperheestä akateemiseen ammattiin kouluttautuneet ihmiset ovat kokeneet ”sosiaalisen nousun” ja siten toteuttaneet tasa-arvoideologian tavoitteet. Yksilön kannalta ”ylöspäin” suuntautuva sosiaalinen liikkuvuus on näin tulkittu merkiksi positiivisesta kehityskulusta.

⁴Merkille pantavaa tämän kaltaisessa oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon määritelmässä on se, että siinä ongelmana ei nähdä hierarkkista yhteiskuntaa ja ”etu-oikeutettujen asemien” olemassaoloa sinänsä vaan sitä, millaisin perustein kyseisiin asemiin voi päästä. Sääty-yhteiskunnille tyypillistä asemien periytymistä ei kyseisessä ajattelumallissa pidetä oikeudenmukaisena, koska silloin yksilö ei voi itse vaikuttaa siihen, millaiseen asemaan hän tulee sijoittumaan. (Ks. Marshall & al. 1997.)

Kyseiseen näkemykseen tasa-arvosta näyttää siältyvän ajatus siitä, että jotkut työtehtävät, kulttuuriset käytännöt ja elämäntavat olisivat jotenkin objektiivisesti muita arvokkaampia. Tuo ajattelutapa voi huomaamattakin siirtyä osaksi yksittäisten ihmisten tapaa hahmottaa maailmaa, jolloin omaa ja toisten toimintaa ryhdytään tulkitsemaan toisia arvolähtökohtia korostaen ja toisia väheksyen. Näin erilaiset ammatit, työtehtävät ja elämäntavat asettuvat ihmisten mielissä hierarkkiseen järjestykseen, tuloerot alkavat näyttää jostakin näkökulmasta katsoen perustelluilta ja samalla opitaan ehkä tuntemaan ylemmyyttä tai alemmuutta erilaisia elämäntapoja ja ammatteja edustavia ihmisiä kohtaan.⁵ Monet koulumenestyjien tarinat osoittivat, että ammattirakenteen mieltäminen hierarkkiseksi järjestelmäksi tuottaa menestymisen ja epäonnistumisen kokemuksia. Esimerkiksi työnteijäammattiin tai pienipalkkaiseen työhön sijoittuneet ihmiset saattoivat kokea jonkinlaista syyllisyyttä siitä, etteivät he uravalintansa vuoksi täyttäneet ”kuuden laudaturin ylioppilaan normia”.

Erilaisia työtehtäviä ja elämäntapoja voidaan kuitenkin tarkastella myös neutraalimmin, jolloin niitä pidetään vain erilaisina inhimillisen toiminnan muotoina, jotka sijoittuvat horisontaaliselle jatkumolle. Niitä ei tarvitse välttämättä asettaa hierarkkiseen ja eriarvoiseen järjestykseen. Tällöin on perustellumpaa puhua sosiaalisen ”nousun” tai ”laskun” sijasta esimerkiksi kulttuurisesta siirtymästä. (Ks. Vantaja & Järvinen 1998, 353.) Yksilön kannalta kulttuurinen siirtymä merkitsee joka tapauksessa jonkinasteisesta elämäntavan ja ympäristön vaihtumista, jolla voi olla hyvin monenlaisia seurauksia. Kun toiset kokevat uuteen elämäntilanteeseen sopeutumisen haasteena, eivätkä hetkeäkään epäile selviytymistään, saattaa sama tilanne aiheuttaa osalle ahdistusta ja juurettomuuden tunteen. Jos paluu entiseen elämäntapaan koetaan mahdottomaksi ja muut tarjolla olevat vaihtoehdot itselle vieraiksi, on seurauksena identiteettikriisi. Kulttuurisen siirtymän seurauksena yksilö kokee joutuneensa

⁵Voidaan ajatella, että kysymyksessä on ilmiö, jota P. Berger ja T. Luckmann (1998, 103) ovat nimittäneet reifikaatioksi. Reifikaatiolla he tarkoittavat inhimillisen toiminnan tuloksena syntyneiden instituutioiden ja käytäntöjen muuttumista itsestään selviksi ja luonnollain omaisiksi ilmiöiksi, joiden sosiaalista alkuperää on hyvin vaikea havaita.

eräänlaiseen marginaalitilaan, jossa hän ei tunne kuuluvansa mihinkään joukkoon.

Aikoinaan jo Chicagon koulukunnan tutkijat puhuivat juuriltaan revytyistä marginaali-ihmisistä, jotka olivat eri syistä päätyneet arvoiltaan ja normeiltaan uudenlaiseen ympäristöön. Marginaalisuudella he tarkoittivat nimenomaan ulkopuolisuuden kokemusta, joka syntyy yksilölle esimerkiksi siirtolaisuuden, sosiaalisen liikkuvuuden tai uskonnollisesta yhteisöstä irtaantumisen seurauksena. Marginaali-ihmisellä voi olla työpaikka, perhe ja ystäviä, mutta siitä huolimatta hän saattaa tuntea elävänsä kahden kulttuurin välimaastossa. (Ks. Stonequist 1965; Trondman 1993;

KIRJALLISUUS

- ANTIKAINEN, A.: Kasvatus, koulutus ja yhteiskunta. Porvoo: WSOY, 1993
- BERGER, P. & LUCKMANN, T.: Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma. Helsinki: Gaudeamus, 1998
- BERNSTEIN, B.: Class, codes and control. Vol. III: Towards a theory of educational transmission. London: Routledge & Kegan Paul, 1977
- BLUMER, H.: Symbolic interactionism. Berkeley: University of California Press, 1986
- BOURDIEU, P.: The Forms of Capital. P. 241–258. In: Richardson, J. (ed.): The Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood Press, 1986
- BOURDIEU, P.: Järjen käytännöllisyys. Tampere: Vastapaino, 1998
- BOURDIEU, P. & PASSERON, J.-C.: Reproduction in Education, Society and Culture. London: Sage Publications, 1977
- BOURDIEU, P. & WACQUANT, L.: Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta. Joensuu: Joensuu University Press, 1995
- BOWLES, S. & GINTIS, H.: Schooling in Capitalist America. London: Routledge & Kegan Paul, 1976
- BREEN, R. & GOLDTHORPE, J. H.: Explaining Educational Differentials: Towards a Formal Rational Action Theory. *Rationality and Society* 9 (1997): 3, 275–306
- COLLINS, R.: Theoretical Sociology. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1988
- ESKOLA, A.: Persoonallisuustyypeistä elämäntapaan. Juva: WSOY, 1985
- HATCHER, R.: Class Differentiation in Education: Rational Choices? *British Journal of Sociology of Education* 19 (1998): 1, 5–24
- HODKINSON, P. & SPARKES, A. C.: Careerism: A sociological theory of career decision making. *British Journal of Sociology of Education* 18 (1997): 1, 29–44
- HOUTSONEN, J.: Identiteetin rakentuminen koulun symbolisessa järjestyksessä. S. 7–49. Teoksessa: Houtsonen, J. & Kauppila, J. & Komonen, K.

Vanttaja & Järvinen 1998, 354; Järvinen & Jahnukainen 2001, 138–141.) Juurettomuuden kokemus on se hinta, jonka toiset joutuvat maksamaan siitä, että he ovat koulun institutionaalisten odotusten mukaisesti menestyneet koulussa, siirtyneet yliopisto-opintojen kautta akateemiseen ammattiin ja muuttaneet kauas kotiseudultaan. Toisaalta marginaalisuuden kokemuksella saattaa olla yksilön kannalta myös positiivisia seurauksia. Asioiden tarkastelu kahden tai useamman kulttuurin perspektiivistä voi tarjota tavanomaisesta monipuolisemman näkymän ihmisten elämään ja auttaa suhtautumaan avarakatseisemmin erilaisiin elämäntapoihin.

(toim.): Koulutus, elämäntapojen ja identiteetti. Sosiologian laitoksen julkaisuja 3. Joensuun yliopisto 2000

- HUSÉN, T. & EMANUELSSON, I. & FÄGERLIND, I. & LILJEFORS, R.: Talent, Opportunity and Career. A twenty-six year follow-up of 1500 individuals. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1969
- HÄYRYNEN, L.: Koulutetun naisen elämäntapojen tutkimus 1 (1988): 1, 3–18
- HÄYRYNEN, Y.-P.: Koulutus ja ammattiura. S. 368–380. Teoksessa: Lyytinen, P. & Korkiakangas, M. & Lyytinen, H. (toim.): Näkökulmia kehityspedagogiaan. Kehitys kontekstissaan. Porvoo: WSOY, 1995
- JÄRVINEN, T.: Peruskoulusta toisen asteen koulutukseen. Siirtymävaiheen kokemukset ja koulutusvalintojen taustatekijät oppilaiden kertomina. *Annales Universitatis Turkuensis* 150. Turku: Turun yliopisto, 1999
- JÄRVINEN, T. & JAHNUKAINEN, M.: Kuka meistä onkaan syrjäytynyt? Marginalisaation ja syrjäytymisen käsitteellistä tarkastelua. Teoksessa: Suutari, M. (toim.): Vallattomat marginaalit. Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunoilla. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 20. Helsinki: Yliopistopaino Oy, 2001
- KASVIO, A.: Uusi työn yhteiskunta. Suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet. Jyväskylä: Gaudeamus, 1994
- KIVINEN, O. & RINNE, R.: Koulutuksen periytyvyys. Nuorten koulutus ja tasa-arvo Suomessa. Koulutus 1995: 4. Helsinki: Tilastokeskus, 1995
- KIVINEN, O. & RINNE, R. & KIVIRAUMA, J.: Koulun käytännöt: koulutus sosiologinen tarkastelu. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A: 105. Turun yliopisto 1985
- KUUSELA, J.: Oppimistulokset alueellisen hyvinvoinnin osoittimena. *Spektri*. Opetushallituksen verkkolehti [http://spektri.oph.fi/], 2002
- KUUSINEN, J.: Koulumenestys, lahjakkuus ja sosiaalinen tausta. *Kasvatus* 17 (1986): 3, 192–197
- MACLEOD, J.: *Asin't No Makin' It*. Boulder: Westview Press, 1987
- MARSHALL, G. & SWIFT, A. & ROBERTS, S.: *Against the*

- Odds? Social Class and Social Justice in Industrial Societies. Oxford: Clarendon Press, 1997
- NUMMENMAA, A. R.: Koulutus, sukupuoli ja elämäntyyli. Nuoruudesta aikuisuuteen yhteiskunnallisessa muutoksessa. Työpoliittinen tutkimus 149. Helsinki: Työministeriö, 1996
- RINNE, R. & SALMI, E.: Oppimisen uusi järjestys. Tampere: Vastapaino, 1998
- ROOS, J. P.: Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1987
- ROOS, J. P.: Suomalaisen elämäntavan muutokset. S. 477–494. Teoksessa: Riihinen, O. (toim.): Suomi 2017. Jyväskylä: Gummerus, 1990
- ROOS, J. P.: Mitä on elämänpolitiikka? Janus 4 (1996): 3, 210–223
- SENNET, R.: The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism. New York: W. W. Norton & Company, 1998
- STONEQUIST, E.V.: The Marginal Man. A Study in Personality and Culture Conflict. New York: Russell & Russell, 1965
- TRONDMAN, M.: Bilden av en klassresa. Sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan. Stockholm: Carlssons, 1993
- UUSIKYLÄ, K.: Apua! Lapsihan on älykäs! S. 66–81. Teoksessa: Malin, A. & Männikkö, K. (toim.): Älykkyys. Valoa ja varjoja. Jyväskylä: ATENA, 1998
- VANTTAJA, M.: Koulumenestyjien kotitasausta, sosio-ekonominen asema ja tulotaso. Yhteiskuntapolitiikka 65 (2000): 1, 35–45
- VANTTAJA, M.: Koulumenestyjät. Tutkimus laudaturylioppilaiden koulutus- ja työurista. Suomen Kasvatustieteellinen Seura 2002
- VANTTAJA, M.: Kuuden laudaturin ylioppilaiden epätyypilliset urapolut. Yhteiskuntapolitiikka 66 (2001): 5, 448–456
- VANTTAJA, M. & JÄRVINEN, T.: Koulutus, eriarvoisuus ja koettu marginaalisuus. Yhteiskuntapolitiikka 63 (1998): 4, 350–356
- WEBER, M.: The Nature of Social Action. P. 7–32. In Runciman, W. G. (ed.): Weber. Selections in translation. Cambridge: Cambridge University Press, 1978
- WILLIS, P.: Learning to labour. How working class kids get working class jobs. Farnborough: Saxon House, 1977
- ZIEHE, T.: Uusi nuorisio. Epätavanomaisen oppimisen puolustus. Tampere: Vastapaino, 1991.

ENGLISH SUMMARY

Markku Vanttaja: The careers of school high achievers (Koulumenestyjien urapolut)

This article describes the career paths of school high achievers, aiming to establish the impact of school success and social background upon later life careers. It is based upon a dissertation thesis which studied the careers of school high achievers using statistical materials as well as life stories written by students who had received top grades in the matriculation examination. A total of 313 pupils took part in the research, 226 were included in the analysis. On the basis of their life stories, the school high achievers were divided into three main career groups: *settled*, *unsettled*, and *unusual*. Those in the former two career groups were all engaged in white-collar occupations, while those in the 'unusual' group had an atypical occupation, life style or life situation. Each of these three main groups was further divided into two subgroups. The settled group was divided into *achievers* and *survivors*, the unsettled group into *seekers* and *strugglers* and the unusual group into *individualists* and *drifters*.

The *achievers'* careers had been trouble-free. Their narratives supported the view that social background and resources at home are indeed significant for children's school success. The education and employment history of the *survivors* was also fairly straightforward, but they had also had some difficulties to contend with. Nonetheless the survivors had eventually managed to overcome them and turn them to their advantage. In

their life stories the survivors expressed how a suitable approach and attitude (*habitus*) towards school can take shape in outwardly very different kinds of circumstances, and for many different reasons. The main thread in the *seekers'* accounts was the search for their own place in working life. Some had solved the problem of career choice by working in many different walks of life. The situation was most difficult for those who in spite of all their efforts had still not found a strong area on which to focus. The *strugglers* had been disappointed in their careers. In many narratives their difficulties seemed to have to do with a lack of support from significant others not only in the choice of a career but also in other life situations. On the other hand, the stories described how being successful at school can become a burden that follows you well into adulthood. The persons in the unusual group had not followed the typical routes of school high achievers into white-collar positions, but instead had become farmers, workers, housewives, unemployed or had chosen a green way of life. The *individualists* had consciously made an unusual choice: they had made their career decisions at an early age, or the choice had matured gradually. The *drifters*, for their part, had simply landed in their life situation for one reason or another.

KEY WORDS

School high achievers, career paths, narratives, statistics, Finland